

Дрозд Е. В. Формирование национального самосознания личности в условиях университета

В статье поднимается проблема формирования национального самосознания молодежи, анализируются нынешнее состояние и перспективы этой проблемы, рассматриваются современные пути воспитания патриотизма в условиях университета, освещается авторский подход к изучению данного феномена. Основное внимание уделяется тематике практических занятий и воспитательных мероприятий, которые успешно проводятся в университете и оказывают благотворное влияние на формирование национального самосознания студентов.

Ключевые слова: национальное самосознание, глобализация, личность, национальные ценности, принцип этнизации.

Drozdz O. The formation of national consciousness of personality in the university

The article violates the problem of formation of national consciousness growing personality, analyzes the current state and prospects of definite problem, modern ways of patriotism education in the conditions of the university are considered, the author's approach to the study of this phenomenon is covered.

The main attention is paid to the topics of practical classes and educational activities which are successfully conducted at the university, have influence on the formation of national consciousness of the youth.

For example, teaching the discipline «Ethnopsychology», we are constantly focusing on the formation of the national identity of students, educate patriotism, national dignity, cultivating a manifestation of tolerance in interethnic relations. In the process of implementation of curatorial hours, the following educational measures of patriotic content are held: «Our true nationality is a Man!» «The spiritual values of the Ukrainians».

Key words: national identity, globalization, identity, national values, the principle of ethnization.

Стаття надійшла до редколегії 17.12.2017

УДК 373.5.016:3](09)18/19”

Олена ДРУГАНОВА

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії педагогіки
і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна

e-mail: druganova_lena@ukr.net

Галина ПЕРЕПЕЛИЦЯ

аспірантка кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна

e-mail: perepelitsahalina@gmail.com

**ВИТОКИ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛІВ
СУСПІЛЬСТВОНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН В УКРАЇНІ
НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

У статті доведено, що становленню та розвитку проблеми підготовки учителів суспільствознавчих дисциплін в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття сприяли виступи педагогів, науковців та ін. спрямовані на збільшення кількості й обсягу предметів, що формують в учнівській молоді систему знань і уявлень, яка відображала би цілісність оточуючого світу, забезпечили б оволодіння ними новими моральними засадами, гуманітарними та суспільствознавчими знаннями, сприяли вихованню почуття відповідальності за майбутнє своєї країни тощо.

Установлено, що центрами підготовки учителів суспільствознавчих дисциплін у досліджуваний період були: історико-філологічні факультети університетів, Ніжинський історико-філологічний педагогічний інститут ім. князя О. Безбородька, Вищі жіночі курси, а також Київська духовна академія.

Ключові слова: вчитель, підготовка, суспільствознавчі дисципліни, Україна, кінець XIX – початок XX століття.

Успіх модернізації сучасної суспільствознавчої освіти в Україні залежить не тільки від використання новітніх концепцій та технологій, а й від об'єктивної оцінки історичних реалій, вдумливого осмислення минулого, неупередженого вивчення

провідних ідей, історичних тенденцій та особливостей розвитку історико-педагогічного надбання минулих століть. У цьому плані особливий інтерес становить період кінця XIX – початку XX ст., звернення до якого пояснюється тим, що саме на

цей час припадає інтенсивний розвиток суспільних наук; відбувається посилення інтересу науковців і педагогів до питань визначення впливу навколишнього середовища та соціальної дійсності на розвиток особистості (Я. Гуревич, П. Каптерев, М. Пирогов, П. Юркевич та ін.), необхідності удосконалення змісту освіти, збагачення його новими ідеалами й моральними устоями тощо. В умовах сплеску національної самосвідомості, піднесення просвітницького руху передової громадськості першочерговим стає й питання удосконалення підготовки учителів.

У ході аналізу останніх публікацій було встановлено, що порушене питання лише побічно висвітлювалося у дослідженнях предметом аналізу яких були: питання становлення та розвитку професійної педагогічної освіти (Н. Дем'яненко, В. Майборода та ін.); проблема підготовки учителів історії у період, часові межі якого XX століття (С. Нікітчина, Н. Венцева, Н. Ярош та ін.); розвитку жіночої освіти в цілому й приватної вищої зокрема (О. Друганова, Т. Сухенко та ін.) тощо.

Мета статті – встановити й охарактеризувати витоки проблеми підготовки учителів суспільствознавчих дисциплін в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття.

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що наприкінці XIX ст. прогресивної вітчизняною педагогічною думкою було активно порушено питання про необхідність введення в освітню програму навчальних закладів матеріалів, що формують в учнівській молоді систему знань і уявлень, яка відображала би цілісність оточуючого світу. Так, про значущість «елементів загальнолюдської і національно-практичної освіти» у підготовці молоді до реального життя, писав вітчизняний педагог С. Миропольський. Просвітянин наголошував на необхідності ввести в курс народної школи відомості з природознавства, вітчизняної історії, літератури, а також знайомство з юридичними і економічними знаннями. Значимо, що це був певною мірою новий погляд на зміст освіти в народній школі. Вирішенню цих завдань, на думку педагога, сприяють зміст освіти, методи, засоби і організація навчання, а також особистість і підготовка вчителя» [13].

Про необхідність збільшення кількості навчальних предметів, які б забезпечили оволодіння учнями новими моральними засадами, гуманітарними, суспільствознавчими та природничими знаннями писав і П. Каптерев. У статті «Що може зробити школа для розвитку характеру учнів?» науковець стверджував, що «школа ризикує перетворитися на мертовну схоластичну установу, не прислухаючись до биття пульсу громадського життя й не задовольняючи потреби суспільства, тримаючись осторонь від нього; серйозний педа-

гог, котрий бажає чесно виконувати свій обов'язок перед Батьківщиною, не може не йти пліч-о-пліч з потребами часу і народу» [7, 76]. Поділяючи погляди М. Пирогова, В. Стоюніна, К. Ушинського та ін. щодо визнання впливу навколишнього середовища та соціальної дійсності на розвиток особистості, науковець ґрунтовно розкрив роль суспільства у формуванні духовних якостей учнівської молоді, довів, що духовний і інтелектуальний розвиток особистості можливий тільки за умови її суспільного життя. «Фізично людина може відділитися від інших людей, але усамітнитися від них духовно не може: вона живе постійно в суспільстві», – писав П. Каптерев у праці «Педагогический процесс» [6]. Зауважимо, що П. Каптерев, як і М. Вессель, вважав, що суспільство впливає на розвиток майбутнього покоління через мову, релігію та національну культуру. «Той, хто народився серед даного народу та житиме з ним, – писав просвітянин у роботі «Дидактические очерки», – буде дихати його повітрям, усмоктувати його переконання» [5].

Проблема удосконалення змісту шкільного навчання стала об'єктом уваги й видатного вітчизняного педагога-науковця М. Сумцова. Наголосимо, що видатний харківський науковець активно виступав за необхідність урахування національних ознак у розбудові системи вітчизняної освіти, був переконаний, що національна школа з рідною мовою навчання стає основою для формування духовного світу дитини. Саме мову педагог вважав джерелом національного духу та культури, засобом та формою виразу цінностей та ідеалів нації, які сприяють етнічному самоусвідомленню, державотворчим прагненням; наголошував, що розвиток і використання мови є надійною запорукою освіти та зміцнення культурної самобутності українців.

Учений підкреслював, що процес розвитку людства – це не просто механічний рух зміни поколінь, а, в першу чергу, зберігання і збільшення культурних, духовних істин і ідеалів. Вивчення історії, на його думку, сприяє налагодженню своєрідного генетичного зв'язку між культурними явищами. Відзначаючи, що існуюча середня і початкова школа про Україну нічого не знала й не цікавилася нею, просвітянин стверджував: «Вчитель, підручник, малюнки на стінах – усе було для української дитини чужим». «З історії ледве-ледве знали імена Б. Хмельницького та Мазепи. Природу українську теж не можна було побачити в середній школі, навіть на малюнках у підручниках її не було», – писав він [16]. Зауважимо, що видатний учений наголошував на необхідності введення у шкільний курс спеціальних предметів, що вивчають Україну, оскільки справедливо вважав, що подібні зміни дозволять вирішити цілий комплекс навчально-виховних завдань, як-от: розвиток пізнавального інтересу до навколишнього світу;

виховання почуття поваги до рідного краю, народу; виховання почуття відповідальності за майбутнє своєї країни. Так, на думку М. Сумцова, введення в шкільний курс предметів з історії, географії, літератури України сприятиме розвитку в учнів пізнавальних інтересів, оскільки навчання буде проводитися на близькому, відомому і зрозумілому для них матеріалі. Усе це сприятиме підвищенню рівня знань, виступатиме своєрідною першоосновою для всебічного вивчення світової культури й передової науки. Зазначимо, що особливу роль у формуванні національної свідомості М. Сумцов відводив вивченню історії України, котру вважав «головним виразником багатокіткої людської культури» [16, 37–38].

Наголосимо, що провідні педагоги того часу вважали вітчизняну історію самою «моральною наукою», що давала вірне розкриття розвитку суспільства і розуміння сучасності. «Щоб свідомо працювати на користь народові, його держави. – писав Д. Багалій, – треба знати його історію. А це означає, що історія ... мусить бути головною підвалиною освіти всякого громадянина» [2, 59].

Про необхідність реформування шкільної освіти писав і попечитель Харківського навчального округу В. Анреп, який у 1908 р. став депутатом Державної думи. Аналізуючи результати попередніх реформ, урядовець у 1900 р. подав міністрові народної освіти доповідну записку, в якій було зокрема наголошено на тому, що існуюча у державі «...середня школа не дає цілісної освіти;... нехтує інтересами дійсного життя, не готує юнака до самодіяльності, не задовольняє вимог і запитів часу, дає не загальну, а вузьку і однобічну освіту». Попечитель вернув увагу на те, що школа не вчить учнів «...мислити, узагальнювати, відрізняти істотне від другорядного, встановлювати їх закономірне співвідношення, відрізняти форму від суті справи» [1, 6, 10]. В. Анреп доводив, що середня освіта повинна відповідати запитам суспільства, давати «основу для загального і морального розвитку на ґрунті загальнолюдських і національних принципів», «основи морального, релігійного світобачення», «основи для національної самосвідомості у вивченні батьківщини і всього рідного», «виробити тверезий погляд на життя, практичне ставлення до незрілих захоплень і усвідомлення закономірності, поступовості людського прогресу» [1, 7].

Автор доповідної записки наголошував на тому, що «...школа повинна готувати не тільки для вищої освіти, але й для практичного життя, щоб по закінченню школи бути корисними громадянами, а не тягарем для суспільства». «Школа повинна дати не тільки знання, але й моральне виховання, вселити любов до батьківщини і долучити до загальної національної самосвідомості,» –

наголошував В. Анреп [1, 22–23]. До шкільних предметів, на його думку, варто було б додати стислий курс відомостей із законодавства, в якому б у учнів формували «... поняття про державний і суспільний устрій своєї держави; засвоювали права, обов'язки і відповідальність російського підданого» [1, 29–30].

У ході дослідження виявлено, що, виступаючи за розширення навчальної програми, за необхідність висунення «... на перший план тих предметів, що сприяють зростанню національної самосвідомості і всебічному вивченню батьківщини; розширення програми і збільшення кількості годин на викладання таких предметів: як загальна література, загальна історія, загальна географія, логіка, природознавство, фізика і космографія тощо» [3, 134], видатні вітчизняні педагоги пильну увагу приділяли і проблемі підготовки учителів, вважали її однією з першочергових.

Зазначимо, що даними С. Сірополка, наприкінці XIX – на початку XX століття вчителів середніх шкіл комплектували з «випускників різних вищих і середніх шкіл. Так, ...учителі – російської мови, літератури, історії, географії – з історико-філологічного факультету університетів, історико-філологічних інститутів та духовних академій» [15, 353].

Установлено, що наприкінці XIX – на початку XX століття одним із центрів вищої педагогічної освіти в Україні в цілому й у підготовці вчителів гімназій з історії зокрема, став Ніжинський історико-філологічний педагогічний інститут ім. князя О. Безбородька, що був відкритий у 1875 році. До інституту приймали переважно юнаків, що закінчили курс навчання в гімназіях або духовних семінаріях. Майбутнім учителям читалися: філософія (логіка, психологія і історія філософії; грецька словесність (грецька мова, історія і пояснення авторів, історія грецької літератури і грецької старовини); римська словесність (латинська мова і пояснення авторів, історія римської літератури і римської старовини); російська словесність (історія церковнослов'янської і російської мови і їх літератур і найголовніші слов'янські мови); історія загальна; історія російська; мови французька і німецька. Професійні педагогічні знання студенти отримували на лекційних курсах з педагогіки та історії педагогіки, циклу лекцій з дидактики, психології, логіки, методик з різних навчальних дисциплін, а також педагогічної практики, що проходила на IV курсі.

Цікаві спогади про викладачів Ніжинського історико-філологічного педагогічного інституту залишив колишній його вихованець, а згодом професор Московського Лазаревського інституту східних мов П. Первов. «Історію всесвітню викладав проф. Люпарольський. Його виклади далеко не відходили від Іловайського. Педагогіку на 3 і 4 курсі викладав учитель чернігівської духовної

семінарії М. Лілеєв, а саме на 3-му курсі – історію педагогіки, а на 4-му – «гімназійну педагогіку». Історія педагогіки, що читалася за російським перекладом Раумера, була ще більш-менш зрозуміла, але «гімназійна педагогіка» являла якусь суміш високо хмарних речень, і студенти дарма що дуже точно записували лекції, нічого не могли зрозуміти в них. Так відбувалася педагогічна підготовка вчителів-практиків» [15, 269]. Зауважимо, що науковець високо оцінював діяльність директора інституту М. Лавровського, називав його «енергійним та гарним педагогом, що утворив інститут і керував усією справою». П. Первов писав, що «відколи з інституту пішов Лавровський почалася руїна. За нового директора Скворцова інститутське навчання зазнало усіх дурниць «сконцентрування» його навколо давніх мов, і молоді професори, трохи чи не всі, пішли з інституту і переходили до різних університетів» [15, 270].

Вихованцем Ніжинського історико-філологічного інституту був і видатний український педагог, методист О. Музиченко, який після закінчення закладу працював викладачем російської словесності, історії і логіки у чоловічій гімназії м. Одеси. Повернувшись із закордонного відрядження з Німеччини (1906-1908 рр.), просвітянин читає лекції із педагогіки та філософії у *alma mater*. Наголосимо, що О. Музиченко, автор статті «Краєзнавство в комплексних програмах та його методах», що була надрукована у книзі «Краєзнавство в трудовій школі» (Харків, 1927 р.), був одним із активних діячів краєзнавчої роботи розквіт якої припадає на 20-ті рр. XX століття. У ці часи в Україні засновуються краєзнавчі товариства, створюються при школах шкільно-краєзнавчі комісії, на засіданнях яких були розроблені наукові, методичні та організаційні основи краєзнавчої роботи; у різних містах були відкриті музеї краєзнавчого профілю, виходив журнал «Краєзнавство» тощо.

Грунтовній професійній підготовці вчителів гімназій у досліджуваний період сприяв також високий освітній і культурний рівень професорсько-викладацького складу Київської духовної академії. Серед вихованців закладу передусім слід назвати П. Юркевича, який захоплювався педагогікою, викладав її з 1864 року студентам Московського університету, а також слухачам учительської семінарії військового відомства. Зауважимо, що П. Юркевич вважав, що «... дух сімейства, дух народний, особливе коло досвідів, що поєднує у собі ті, а не інші властивості клімату, ґрунту і відповідної форми заняття – все це віддзеркалюється на окремій особистості» [14, 81]. Набута індивідуальність, «основана на освіті», на думку просвітянина, доповнює природну, нашаровується і проникає у неї.

Установлено, що викладачі Київської духовної академії брали активну участь у реформуванні змісту освіти у середніх навчальних закладах того часу. Так, П. Ліницький та П. Кудрявцев у 1904 р. підтримали ініціативу Міністерства народної освіти щодо введення у гімназіях пропедевтичного курсу філософії та доручення його викладання випускникам духовних академії. Зауважимо, що П. Кудрявцев засудив негативне ставлення до випускників духовних академії як до вчителів пропедевтичного курсу філософії. Порівнюючи їхню підготовку з рівнем знань випускників університетів, просвітянин довів готовність й компетентність вихованців академії, необхідні для читання вищезазначеного курсу [10]. У свою чергу, П. Ліницький уклав шкільний підручник «Філософська пропедевтика» (1906 р.). За П. Ліницьким, як зазначає С. Кузьміна, «філософія незамінна в освіті як інструмент розумового розвитку та оволодіння моральною свободою і виступає з'єднувальною ланкою поміж освітою та вірою» [11, 137].

Аналіз історико-педагогічних джерел свідчить, що з метою покращення професійної педагогічної підготовки у грудні 1899 р. викладачі історико-філологічного факультету Харківського імператорського університету звернулися до Міністерства народної освіти з клопотанням про запровадження на факультеті викладання історії та теорії педагогіки, а також методики викладання предметів, що читалися у гімназіях. Своє звернення науковці аргументували тим, що за дорученням факультетської ради заслужений професор філософії Ф. Зеленогорський з весни 1899 р. вже викладав студентам вище зазначені предмети як необов'язкові. Наголосимо, що за даними М. Кареева, до 1900 р. на історико-філологічних факультетах інших університетів не читали ні історії педагогіки, ні методики викладання окремих предметів, ні дидактики [8].

З пропозицією щодо підготовки в університетах учительських кадрів виступила наприкінці 1902 р. й комісія з реорганізації вищих навчальних закладів Російської імперії. Зазначимо, що одні члени комісії взагалі заперечували саму можливість оволодіння педагогічною майстерністю, вважаючи, що тільки тривала педагогічна практика й учительський талант формують справжнього педагога. Інші – запевняли, що для оволодіння педагогічною технікою потрібно не менше як 15 місяців після закінчення університету. Після обговорення дискусійних проблем комісія рекомендувала студентам історико-філологічних та фізико-математичних факультетів вітчизняних університетів слухати історію педагогічних учень, педагогіку в частині сучасних педагогічних теорій, дидактику, методику предметів за спеціальностями, а також шкільну гігієну [12].

Установлено, що авторами пропозицій щодо відновлення кафедр педагогіки у вітчизняних університетах були й урядові особи. Так, 18 листопада 1898 р. міністр народної освіти М. Боголепов виступив із заявою про «неприпустимість того, коли вчителі вчать на учнях». Чиновник наполягав на тому, що майбутні учителі повинні оволодіти педагогічним прийомом навчаючись в університетах. Проте більшість університетських викладачів, що долучилися до обговорення зазначеної проблеми, підтримали позицію професора Московського університету Р. Віппера, який називав педагогіку «легковесным предметом, построенным на общих фразах и трюизмах, предметом, в котором нет ничего цельного: тут есть немного физиологии и гигиены, психологии и этики» [9, 47].

Наслідком широкого обговорення вище зазначеної проблеми стало прийняття 24 квітня 1904 р. Міністерством народної освіти рішення, яке дозволило ввести в Імператорському Харківському університеті педагогіку як обов'язковий предмет для студентів історико-філологічного факультету.

Місцем підготовки майбутніх учителів істориків, за даними сучасних дослідників С. Нікітчиної, Н. Венцевої та ін., стали й приватні вищі жіночі курси. Ініціаторами відкриття таких закладів переважно були професори вітчизняних університетів. Так, у 1878 р. у Києві були відкриті Вищі жіночі курси, які мали два відділення: історико-філологічне та фізико-математичне. Фундатором, тобто офіційним власником курсів, значився професор філософії С. Гогоцький, та насправді діяльністю курсів керувала колегія професорів і спеціальний комітет, до якого входили переважно професорські дружини на чолі з відомою київською лібералкою тих років Євдокією Гогоцькою.

У 1889 р. курси було закрито, і дівчата, які прагнули здобути освіту, змушені були навчатися за кордоном. Вища жіноча освіта відновилася лише на початку XX століття. Так, у 1906 р. було відновлено діяльність Київських й відкрито Одеські вищі жіночі курси. У 1907 р. було відкрито Харківські, а у 1916 р. – Катеринославські вищі жіночі курси.

У ході наукового пошуку виявлено, що ініціатором відкриття нових київських курсів для жінок та їх директором (з 1910 р.) став декан фізико-математичного факультету Київського університету Г. Суслов. За положеннями нового статуту Вищих жіночих курсів, що був прийнятий у 1908 р., вони мали «давати жінкам вищу освіту університетського характеру і, зокрема, готувати їх до діяльності викладацької і педагогічної». У цей період курси мають 3 факультети: історико-філологічний (відділення історичне, словесне та романогерманське); фізико-математичний (відділення

математичне, фізико-хімічне та біологічне); юридичний (відділення юридичне та комерційне).

Установлено, що ініціатором відкриття перших Вищих жіночих курсів у Харкові стало Товариство взаємодопомоги працюючих жінок. Але здійснити цей задум вдалося лише завдяки активному втручання професорів Харківського університету І. Осипова, Л. Рейнгарда, В. Арнольдї, які підтримали цю ідею і звернулися до Міністерства народної освіти з проханням надати дозвіл на їх відкриття.

Вищі приватні курси для жінок, ініціатором відкриття яких було Харківське товариство взаємодопомоги працюючих жінок, склалися з природничого відділення фізико-математичного та словесного відділення історико-філологічного факультету, з додаванням деяких предметів юридичного факультету (історія політичної теорії, політична економія та ін.). Керівництво навчальним процесом здійснювала педагогічна рада, до якої входив педагогічний персонал закладу. Лекції читали професори університету в обсязі університетського курсу.

На початку XX ст. у місті Одесі були відкриті приватні Вищі жіночі курси з відділами історико-філологічним і фізико-математичним, правничим (від 1906 р.) та медичним (від 1910 р.). Ініціатором їх відкриття стало Товариство професорів Новоросійського університету, які, за даними С. Сірополка, ще у 1882 р. розпочали клопотання про їх відкриття [15, 271].

Відкриття приватних курсів у містах, де діяли університети, як зазначає О. Друганова у монографії «Приватна ініціатива в освіті України (історико-педагогічний аспект)», дозволяло вирішити проблему комплектації професорсько-викладацького складу новоствореного закладу. Зазвичай викладачами приватних вищих навчальних закладів ставала прогресивна професура, усвідомлюючи актуальність цього корисного починання для тогочасного суспільства. Так, на Вищих жіночих курсах у м. Харкові викладали професори, а пізніше, академіки Д. Багалій, В. Бузескул, І. Сумцов та інші видатні науковці. Такі подвижники, що працювали в приватній вищій школі переважно безкоштовно, вважали це виконанням свого громадянського обов'язку перед державою. Значимо, що в деяких випадках викладачами приватних вузів працювали талановиті педагоги, звільнені з казенних вищих навчальних закладів за звинуваченням у політичній агітації або «політичній неблагонадійності». Наголосимо, що програми лекцій для слухачок курсів того часу майже не відрізнялися від університетських. Деякі професори університетів, що викладали на курсах, зазвичай давали курсисткам свої літографовані лекції, які слугували їм замість підручників [4, 262–269].

У 1913 р. відповідно до розпорядження Міністерства народної освіти свідоцтва курсів стали прирівнюватися до університетських.

Таким чином проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що становленню та розвитку проблеми підготовки вчителів суспільствознавчих дисциплін наприкінці XIX – на початку XX століття сприяли: 1) акцентування уваги педагогічної громадськості на необхідності врахування впливу соціальних факторів та особливостей історичної епохи на розвиток учнівської молоді, усвідомлення значущості суспільствознавчих знань у її підготовці; 2) визначення проблеми удосконалення підготовки учителів однією з першочергових тощо.

У досліджуваній період учителів шкільних курсів, що суттєво впливали на підготовку учнів-

ської молоді «... не тільки для вищої освіти, але й для практичного життя, щоб по закінченню школи бути корисними громадянами, а не тягарем для суспільства», давали «основу для загального і морального розвитку на ґрунті загальнолюдських і національних принципів», готували історико-філологічні факультети Харківського, Київського та Новоросійського університетів, Ніжинський історико-філологічний педагогічний інститут, Вищі жіночі курси, що відкривалися переважно в університетських містах, а також Київська духовна академія. Перспективою подальших наукових пошуків стане проблема визначення соціально-політичних передумов розвитку проблеми підготовки учителів суспільствознавчих дисциплін в Україні у 20–50-х рр. XX століття.

Список використаних джерел

1. Анреп В. К. Докладная записка попечителя Харьковского ученого округа, представленая в 1900 году г-ну министру народного просвещения / В. К. Анреп. — Спб. : Тип. А. С. Суворина, 1908. — 33 с.
2. Багаліівські читання в НУА: Програма та матеріали. — Х. : ХГІ «НУА», 1999. — 112 с.
3. Гуревич Я. К вопросу о реформе системы среднего образования, в особенности же классической гимназии / Я. Гуревич // Русская школа. — 1899. — № 10. — С. 119—135.
4. Друганова О. М. Приватна ініціатива в освіті України (історико-педагогічний аспект) [Текст] : монографія. — Х. : ДИВО, 2008. — С. 262—270.
5. Каптерев П. Ф. Дидактические очерки. Теория образования / Избранные педагогические сочинения / П. Каптерев / под ред. А. М. Арсеньева. — М. : Педагогика, 1982. — С. 411.
6. Каптерев П. Ф. Педагогический процесс / Избранные педагогические сочинения / П. Каптерев / под ред. А. М. Арсеньева. — М. : Педагогика, 1982. — С. 163 — 232.
7. Каптерев П. Ф. Что может сделать школа для развития характера учащихся ? / П. Каптерев / Избранные педагогические сочинения / под ред. А. М. Арсеньева. — М. : Педагогика, 1982. — С. 75—90.
8. Кареев Н. Выбор факультета и прохождение университетского курса — 2-е изд. — Сп. б. : Издатель, 1900. — С. 29.
9. Карнаух Н. В. О значении педагогических знаний в профессиональной подготовке преподавателей высшей школы в дореволюционной России // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного ун-та. Сер. 4: Педагогика. Психология. — 2010. Вып. 1 (16). — С. 41—49.
10. Кудрявцев П. К вопросу о введении в гимназиях пропедевтического курса философии. По поводу заметки А. Гилярова «Философская пропедевтика в гимназиях» («Киевлянин», 1904 г., № 331) / П. Кудрявцев. — К. : Типография И. И. Горбунова, 1905. — 16 с.
11. Кузьміна С. Л. Проблеми філософії освіти у творчості Петра Ліницького. / С. Кузьміна // Київська академія. — Вып. 4. — К. : Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2007. — С. 130—148.
12. Куліш С. Розвиток педагогічної освіти в Харківському університеті (кінець XIX початок XX століття) / С. Куліш // Проблеми підготовки сучасного вчителя. — 2014. — № 9. (Ч. 1.). — С. 230—142.
13. Миропольский С. И. Дидактические очерки. Ученик и воспитывающее обучение в школе. — СПб. : Тип. И. Н. Скорохода, 1890. — 72 с.
14. Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии // Труды Киевской духовной академии. — 1870. — № 1. — С. 1—75.
15. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко ; Підгот. Ю. Вільчинський. — 2-ге вид. — Львів : Афіша, 2001. — 663 с. : порт.
16. Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография / М. Сумцов. — Х., 1895. — 185 с.

References

1. Anrep, V. K. (1908). Dokladnaya zapiska popечitelya Kharkovskogo uchenogo okruga, predstavlenaya v 1900 godu g-nu ministru narodnogo prosveshcheniya [A memorandum from the trustee of the Kharkov Academic District, presented in 1900 to Mr. Minister of Education]. St. Petersburg: Printing house of A. S. Suvorin, 33 [in Russian].
2. Bahaliyivski chytannya v NUA: Prohrama ta materialy [Bahaliev's readings at the PUA: Program and material]. Kh. : KhH «NUA», 1999, 112 [in Ukrainian].
3. Gurevich, Ya. (1899). K voprosu o reforme sistemy srednego obrazovaniya, v osobennosti zhe klassicheskoy gimnazii [To the question of the reform of the secondary education system, especially the classical gymnasium]. Russian School, 10, 119-135 [in Russian].
4. Druhanova, O. M. (2008). Pryvatna initsiatyva v osviti Ukrayiny (istoryko-pedahohichnyy aspekt) [Private Initiative in Education of Ukraine (Historical and Pedagogical Aspect)] [Text]: Monograph / Kh. : DIVO, 262—270 [in Russian].
5. Kapterev, P. F. (1982). Didakticheskiye ocherki. Teoriya obrazovaniya [Didactic essays. Theory of Education]. Kapterev, P. F. Selected pedagogical works. Ed. by A. M. Arsenyev. M. : Pedagogy, 411 [in Russian].
6. Kapterev, P. F. (1982). Pedagogicheskiy protsess [Pedagogical process]. Kapterev, P. F. Selected pedagogical works. Ed. by A. M. Arsenyev. M. : Pedagogy, 163—232 [in Russian].

7. Kapterev, P. F. Chto mozhet sdelat shkola dlya razvitiya kharaktera uhashchikhsya? [What can the school do to develop the character of the students?]. Kapterev, P. F. Selected pedagogical works. Ed. by A. M. Arsenyev. M. : Pedagogy, 75—90 [in Russian].
8. Kareyev, N. (1900). Vybora fakulteta i prokhozheniye universitetskogo kursa [The choice of the faculty and the passage of the university course]. 2nd ed. St. Petersburg: Izdatel, 29 [in Russian].
9. Karnaukh, N. V. (2010). O znachenii pedagogicheskikh znaniy v professional'noy podgotovke prepodavateley vysshey shkoly v dorevolutsionnoy Rossii [About the importance of pedagogical knowledge in the professional training of high school teachers in pre-revolutionary Russia]. St. Tikhon's Orthodox University Review. Series IV. Pedagogy. Psychology. 1 (16), 41—49 [in Russian].
10. Kudryavtsev, P. (1905). K voprosu o vvedenii v gimnazyakh propedevticheskogo kursa filosofii. Po povodu zametki A. Gilyarova «Filosofskaya propedevtika v gimnazyakh» [To the question of the introduction of the propaedeutic course of philosophy in the gymnasiums. Concerning the note by A. Gilyarov «Philosophical Propaedeutics in Gymnasiums» («Kiyevlyanin», 1904, № 331)]. K. : I. I. Gorbunova Printing office, 16 [in Russian].
11. Kuzmina, S. L. (2007). Problemy filosofiy osvity u tvorchosti Petra Linyts'koho [The problems of the philosophy of education in the work of Peter Linytsky]. C Kiev Academy. 4 ed. K. : Publishing House «Kyiv-Mohyla Academy», 130—148 [in Ukrainian].
12. Kulish, S. (2014). Rozvytok pedahohichnoyi osvity v Kharkivskomu universyteti (kinets XIX pochatok XX stolittya) [Development of pedagogical education at Kharkiv University (in the late 19th and early 20th centuries)]. Problems of training a modern teacher, № 9 (P. 1.), 230—242 [in Ukrainian].
13. Miropolskiy, S. I. (1890). Didakticheskiye ocherki. Uchenik i vospityvayushcheye obucheniye v shkole [Didactic essays. A pupil and upbringing in school]. St. Petersburg: I. N. Skorokhod Printing office, 72 [in Russian].
14. Protokoly zasedaniy Soveta Kiyevskoy dukhovnoy akademii [Minutes of meetings of the Council of the Kiev Theological Academy]. Proceedings of the Kiev Theological Academy, 1870, № 1, 1—75 [in Russian].
15. Siropolko, S. (2001). Istoriya osvity v Ukraini [History of education in Ukraine]. Prepared by Y. Wilchinsky. 2nd ed. Lviv: Afisha, 663 [in Ukrainian].
16. Sumtsov, N. F. (1895). Sovremennaya malorusskaya etnografiya [Modern Little Russian Ethnography]. Kh., 185 [in Russian].

Друганова Е. Н., Перепелица Г. А. Истоки проблемы подготовки учителей обществоведческих дисциплин в Украине в конце XIX – начале XX века

В статье доказано, что становлению и развитию проблемы подготовки учителей обществоведческих дисциплин в Украине в конце XIX – начале XX века способствовали выступления педагогов, ученых и др. направленные на увеличение количества и объема предметов, формирующих у учащейся молодежи систему знаний и представлений, которые отражали бы целостность окружающего мира, обеспечили бы овладение ими новыми нравственными принципами, гуманитарными и обществоведческими знаниями, способствовали воспитанию чувства ответственности за будущее своей страны и тому подобное.

Установлено, что центрами подготовки учителей обществоведческих дисциплин в исследуемый период были: историко-филологические факультеты университетов, Нежинский историко-филологический педагогический институт им. князя А. Безбородко, Высшие женские курсы, а также Киевская духовная академия.

Ключевые слова: учитель, подготовка, обществоведческие дисциплины, Украина, конец XIX – начало XX века

Druganova E., Perepelitsa H. The origins of the problem of training teachers of social science disciplines in Ukraine in the late 19th and early 20th centuries

The article proves that the formation and development of the problem of training teachers of social science disciplines in Ukraine in the late 19th and early 20th centuries was facilitated by the speeches of teachers and scientists (S. Miropolsky, P. Kapterev, M. Sumtsov, J. Gurevich, V. Anrep, and others) aimed at increasing the number and scope of subjects that form a system of knowledge and understanding among the young people reflecting the integrity of the world around them, ensuring their acquirement of new moral principles, humanitarian and social knowledge, instilling a sense of responsibility for the future of their country and the like. Speaking for the expansion of the curriculum, for the need to highlight those subjects that provided «the foundation for general and moral development on the basis of universal and national principles,» the pedagogical community paid close attention to the problem of training teachers, and considered it one of the top priorities.

It was established that in the study period the centers for the training teachers of social science disciplines were historical and philological faculties of universities, whose students were taught the history of pedagogical exercises, pedagogy in terms of modern pedagogical theories, didactics, methods of subjects in specialties, and school health. The future teachers of the gymnasium also received vocational training at the Nyzhin the Prince Oleksander Bezborodko Historico-Philological Institute, where pedagogical knowledge was given to students in lecture courses on pedagogy and the history of pedagogy, a series of lectures on didactics, psychology, logic, methodologies for various academic disciplines, and also on pedagogical practice, which took place on the fourth year.

It was found out that in the late 19th and early 20th centuries the Higher Women's Courses played an important role in the training of teachers, where university professors were preparing women for teaching activities in the scope of a university course. And also the Kiev Theological Academy, which had a high educational and cultural level of the faculty, which took an active part in reforming the content of education in secondary schools.

Key words: teacher, training, social science disciplines, Ukraine, the late XIX – early XX century.

Стаття надійшла до редколегії 15.12.2017